

RETORIIKAN UMPIHANKI

Jukka-Pekka Puro:
RETORIIKAN HISTORIA
WSOY, 2006. Helsinki. 180 s.

Jukka-Pekka Puro on kirjoittanut suomenkielisen retoriikan historian. Kirjaa suositellaan oppikirjaksi ja käsikirjaksi. Kirjan esikuvat ovat korkealla. Amerikkalainen George A. Kennedy on vuosikymmeniä ollut kreikkalaisen ja roomalaisen retoriikan helppolukuinen auktoriteetti. Kennedylle on löytynyt varteenotettava haastaja Thomas M. Conleysta. Teoksessaan *Rhetoric in the European Tradition* (1990) Conley käsittelee retoriikan historiaa antiikista uudelle ajalle, ja aina 1900-luvulle asti. Tübingenin yliopiston retoriikan professorin Gert Uedingin kaksiosainen *Klassische Rhetorik* (1995) ja *Moderne Rhetorik* (2000) ei ota mitään kantaa amerikkalaisten kollegojensa röihin, mutta olisi ehkä paras saksalainen yleisesitys retoriikasta. Pohjoismaista ei näiden rinnalle kelpaavaa yleisesitystä enää löydykään.

Puro mainitsee Kennedyn ja Conleyn keskeisinä laajempien historiateosten kirjoittajina, mutta sanoo ettei aio vertailla niitä, niin mielenkiintoista kuin se olisi-kin, "koska se veisi lukijaa liian usein sivuraiteelle". Tämä asettaa odotuksen, että Puro on vertailunsa kuitenkin tehnyt.

Puro on päättänyt tehdä itse oman launsa. Hän ei juuri kritisoi muita tai vertaa näkemyksiään muiden näkemyksiin. Hän on lukenut paljon. Kirjassa on intoa, taitoa, selkeitä osuuksia ja sitten yhtäkkiä selittämättömiä hutaisuja. Aloitan niistä, sillä ne vaikuttavat kirjan käyttömahdollisuuksiin. Varsinkin antiikin retoriikkaa käsittelevässä osuudessa näen epäselvyyksiä perusasioita myöten.

Puron mukaan Aristoteles on retoriikan historian ehdoton auktoriteetti: "Aristoteleen retoriikkaa on opiskeltu antiikista keskiajan kautta nykypäiviin, eikä se ole oikeastaan missään vaiheessa menettänyt asemaansa retoriikan perusteoksena" (s. 30). Olen saanut eri käsityksen. Esimer-

kiksi Puron käyträmä Kennedyn kirja *A new History of Classical Rhetoric* (1994) kuvaa Aristoteleen *Retoriikan* merkitystä antiikissa näin: "Although Greek and Roman writers on rhetoric not infrequently mention Aristotle at some point in their discussions and imply that they knew his treatise, its direct influence on the tradition was slight" (s. 62).

Läpi keskiajan Aristoteleen *Retoriikka* säilyi Kennedyn mukaan siksi, että se oli Aristoteleen teos, ei sisältönsä takia. Sitä pidettiin sisällöltään epäkiinnostavana, samalla kun toisia Aristoteleen teoksia opiskeltiin innokkaasti sekä myöhäisantiikissa että keskiajalla. Keskiajalla Ciceron *De inventione* oli Kennedyn mukaan tunnetuin retoriikkaa käsittelevä teos. Renessanssi taas kai kiistatta aloittaa Ciceron retoriikan varsinaisen kulta-ajan. *De inventione* -teoksen tilalle pääteokseksi retoriikan alalla vaihtuu *De oratore*, johon Puro monessa kohtaa viittaakin. Samoin Ciceron puheet ja osin kirjeet nousevat retoriseksi esikuviksi. Ciceron retoriikka syrjäyttää yliopistoissa uudella ajalla erityisesti Aristoteleen logiikan. Kiistämättömtä sen sijaan on se, että 1900-luvulla niin retoriikka kuin viestintätieteetkin ovat ottaneet Aristoteleen *Retoriikan* omakseen. Pätevän sisältönsä lisäksi se antaa uusille viestintäoppialoille kuin tarjottimella pitkän historian ja filosofista painoarvoa. Tässä mielessä ymmärrän Puron ajatusta *Retoriikasta* alan avainteoksena.

Sen sijaan Ciceroa on usein pidetty retoriikan historian vaikutusvaltaisimpana ja varsinkin luetuimpana hahmona. Erityisen keskeinen Ciceron rooli on eurooppalaisen yliopiston historiassa.

Käsitellessään Ciceron retoriikkaa Puro toteaa: "... todennäköisesti kuuluisin Ciceron laatimista luokitteluista käsittelee puheen laadintaa. Koraxin tavoin Cicero lähetti siitä, että rakenteellisesti toimiva puhe sisältää aina seuraavat osat:

1. *inventio* – puheen suunnittelu
2. *dispositio* – aineksen järjestely
3. *elocutio* – aineksen tyylillinen muokkaus
4. *memoria* – koostetun mieleen painaminen
5. *actio* – puheen esittäminen" (s. 38)

Nämä eivät kuitenkaan ole puheen osia, vaan puheen laatimisen vaiheita. Niitä ei myöskään keksinyt tai kehittänyt Cicero, vaan ne olivat olleet käytössä jo ainakin sata vuotta. Haluaisin pitää tätä kohtaa muotoilukömmähdyksenä, sillä Puro kuitenkin pitkälti selostaa retoriikan viisijärjestelmää niin kuin sitä yleensä selitetään. Myöhemmin Puro kuitenkin väittää jaoteltua useampaan kertaan Ciceron keksimäksi, esimerkiksi puhuessaan brittiläisen George Campbellin retoriikasta (s. 79). Puron jatkokommentti tässä kohtaa on myös hämmäntävä: ”Vaikka Ciceron jako saattaa olla toimiva luokittelu puheiden rakenteesta, se ei kerro mitään siitä miten ihminen arjen erilaisissa toistuvissa retorisisissa tilanteissa toimii. Ciceron malli on tässä mielessä ulkopuolinen, koska se ei kuvaa puhujan tilanteissa kokemaa todellisuutta.”(s. 79)

Retoriikkaa on opetettu parisen tuhatta vuotta tämän viisijärjestelmän puitteissa. Se on alun perin pedagoginen jaottelu, joka on antanut monille retoriikkaa käsitteleville kirjoille tietyn muodon. Sen tarkoitus ei ole kuvata puhujan kokemaa todellisuutta – vaikka todellisuuspohdinnat voi toki hyvin sijoittaa useampaankin sen osastoista.

Retoriikan alusta puhuttaessa puhutaan yleensä antiikin Ateenasta ja sofistesta, niin tässäkin kirjassa. Puron kirjassa ensimmäinen henkilöiden mukaan nimetty luku on kuitenkin ”Korax ja Sokrates”. Miten juuri he liittyvät yhteen?

Puro viittaa Koraxiin enemmän kuin olen nähnyt missään yleisesityksessä koskaan viitattavan. Tämä on rohkeaa, kun kirjoittaja ei ole filologi. Koraxin olemassaolostakin on kiistelty, tiedot tämännimisestä henkilöstä perustuvat epäselviin viittauksiin. Puro kuitenkin kertoo sisilialaisen Koraxin toiminnasta ja opeista, että Korax oli Tisiaan oppilas, että hän toimi 427 eKr. Ateenassa kuuluisassa oikeudenkäynnissä puhujana ja esittelee sitten Koraxin puhetaidon ”avainperiaatteet” (s. 22–23).

Kennedy taas käsittelee Koraxia seuraavasti: ”...it is likely that Corax and Tisias are actually the same person” (s. 11). Kennedy selittää tämän Platonin ja Aristote-

leen ristiinmenevillä viittauksilla tämänmisiin henkilöihin (s. 32). Tätä ei ainakaan voi pitää Kennedyn päähänpintymänä, sillä kolme vuotta aiemmin Kennedy on vielä esitellyt heidät kahtena erillisenä henkilönä (ks. Kennedyn johdanto hänen Aristoteleen Retoriikka-käännökseensä 1991, s. 8). Conley mainitsee vain Koraxin, ei Tisiasta, ja antaa ymmärtää että Korax toimi vain Sisiliassa, ei Ateenassa (s. 4). Lisäksi – niissä monissa lähteissä, joissa Korax ja Tisias esitellään todellisina henkilöinä, Tisias mainitaan Koraxin oppilaaksi eikä päinvastoin.

Isokrates on sen sijaan tarkemmin dokumentoitu ja käsitelty hahmo. Puro toteaa, että Isokratesta pidetään Ciceron hengenheimolaisena ja siksi joskus ”kaunopuheisuuden isänä” (s. 25). Luonnehdinta on itse asiassa Ciceron (*De Oratore*, II, 10).

Perustellumpi ryhmittely kuin ”Korax ja Sokrates” olisi mielestäni perinteinen ”Sofistit ja Sokrates”. Tässä yhteydessä retoriikan historiakatsauksissa Isokrateesta yleensä sanotaan, että hän sijoittuu jollain tapaa sofistien ja varsinaisten filosofien välimaastoon – edustettiin sofistien suhteen sitten mitä kantaa hyvänsä. Tämän jälkeen yleensä siirrytäänkin sitten Platoniin, Sokrateen kautta.

Platonin filosofiaa arvioitaessa olisi hyvä muistaa sanonta: ”Jos ammut kuningasta, älä ammu ohi.” Puro tuokin esille Platonin lähes kuninkaallisen arvostuksen antiikissa, muun muassa mainitsemalla Platonin perustaman Akatemian sekä Ciceron kunnioituksen Platonia kohtaan. Muuten hänen Platon-tulkintansa jää pinnalliseksi ja sisäisesti ristiriitaiseksi. Avuksi olisi kannattanut ottaa Holger Thesleffin ja Juha Sihvolan *Antiikin filosofia ja aatemaailma* -teoksen (1994) Platonia käsittelevä osuus.

Puron mukaan ”Platonin tuotanto nojautuu keskusteluihin, joita Sokrates eri tilanteissa kävi”. Näin ei kriittisessä kirjallisuudessa väitetä. Sen sijaan Platonin valitsemaan kirjalliseen esitystapaan, dialogiin, ja kenties myös tyylivalintoihin Sokrateen esimerkki vaikutti. Sokrateen suosimaa filosofisen keskustelun muotoa kutsutaan dialektiikaksi. Puro väittää, että Sokrateen – tai Platonin Sokrateen – kes-

kusteluissa ”Sokrates kysyee ja keskustelukumppanit vastaavat”. Todellisuudessa dialektiikan perusideaan kuuluu nimenomaan molemminpuolisuus, suuntaa voidaan vaihtaa: välillä siis Sokrateelta kysytään ja hän vastaa. Tästä on retoriikkaa käsittelevässä *Gorgias*-dialogissa monia esimerkkejä. Dialektista keskustelua ei pitäisi kuvata näin epäselvästi, sillä Aristoteles määrittelee retoriikkaa tieteenä erityisesti suhteessa dialektiikkaan. Samoin Cicero käsittelee retoriikan olemusta ottamalla esiin sen suhteen dialektiikkaan. Lukijan olisi siis tiedettävä, mitä on dialektiikka.

Dialogimuodosta Puro toteaa: ”On mahdollista että Sokrates olikin Platonille ensisijaisesti eräänlainen äänitorvi, jota käyttämällä Platon saattoi tuoda helpommin omia näkemyksiään yleiseen keskusteluun.” Mikä olisi estänyt Platonia tuomasta omia näkemyksiään esille suoraan? Henkilöhahmoja käyttävässä kirjallisuudessa, oli kyse sitten näytelmästä tai filosofiasta, yhden henkilön laittaminen kirjailijan äänitorveksi synnyttää lähinnä huonoa kirjallisuutta. Platonia taas on arvostettu kirjallisuutena taiturina, kuten Puro toisaalla toteaa.

Yleensä pikemminkin varoitetaan, että dialogeissa esiintyvän Sokrateen käsityksiä ei kannata siteerata Sokrateen sen paremmin kuin Platoninkaan käsityksinä. Platonia pitääkin tulkita, ei siteerata. Sinänsä tulkintojen ei tarvitse olla vaikeita.

Filosofian oppikirjoissakin opetetaan yleensä, että Platon vastusti demokratiaa. Kansanvallan yhtenä viheliäisenä piirteenä hän piti vapaata puheoikeutta, joka johti oppimattoman kansanjoukon, rahvaan, toimimaan vastoin omaa parastaan. Siksi Platon *Valtio*-utopiassaan hahmottelee ihannevaltiota, jossa filosofien neuvosto tekisi päätökset ja lait, jotka sitten ilmoitettaisiin kansalle. Joten kun Puro toteaa, että ”Platonin huoli ei kohdistu retoriikkaan sinänsä vaan siihen miten sitä sovelletaan” (s. 29), joudun esittämään vastalauseen. Platon epäilee nimenomaan retoriikkaa sinänsä ja suunnittelee siksi yhteiskuntamallia, jossa sen käyttömahdollisuudet olisi minimoitu. *Lait*-teos on yritys hahmotella tätä reaali maailman olosuhteissa.

Kirjan toinen osio on nimetty ”Kristilliseksi retoriikaksi”. Tarkasteltava ajanjakso on 300-luvulta aina 1600-luvulle saakka. Koska kirjan alaluvuissa kuljetaan henkilön tai henkilöiden mukaan, mutta samalla myös ajassa, käsitellään renessanssi ja humanismin synty (koko Euroopassa) tässä osiossa. Muissa retoriikan historioissa kirkko ja retoriikka liitetään tavallisesti tiukasti toisiinsa keskiajalla, mutta ei sen jälkeen. Keskiajan jälkeen ’kristillinen retoriikka’ on mielestäni outo kattokäsite.

Humanismin Puro sivuuttaa lähes täysin, mutta jesuiitat sen sijaan saavat ylenpalttista huomiota. Retoriikka tieteenä näyttää muuttuvan uskonpuhdistuksen ja vastauskonpuhdistuksen taistelulentäksi eri puolilla Eurooppaa. Tästä seuraa ongelmia, jos odotamme kirjailijoiden filosofoivan eikä politikoivan. Puro kirjoittaa: ”Vaikka [Nicolas] Caussin oli taustaltaan jesuiitta, hän tarkastelee retoriikkaa yllättävän kiihkottomasti.” Ovatko hallitusten uskonriidat todella käypä selitys tämän ajan retorikkojen tuotantoon?

Kuinka pitkälle jesuiitta-argumenttia voidaan soveltaa? Myös Walter J. Ong, S.J. [Societas Jesu], (1912–2003) oli jesuiitta. Hän käsittelee katolisesta protestantiksi kääntynyttä Petrus Ramusta silti varsin maltillisesti, toisin kuin Ranskan kuningatar aikoinaan. Ongia kiinnostikin lähinnä skolastiikan ja humanismin taistelu (ks. Ongin esipuhe Petrus Ramuksen *Scholae in liberales artes* -teoksen 1569 julkaistun version repropainokseen).

Kyseenalaisen jesuiittaretoriikan rinnalle olisi ollut hyvä tuoda humanismin vastavoima. Renessanssissa eli ”uudesti-syntymisessä” oli palattu takaisin pakanalliseen antiikkiin. Lutherkin kehotti opiskelijoita opiskelemaan hyvin latinaa ja kreikkaa ja lukemaan nimenomaan antiikin kirjailijoita, siis pakanaita.

Miksi ei siis myöhäisantiikki ja keskiaika yhtenä jaksone, sen jälkeen uusi aika tai vaikka ensin renessanssista valistukseen ja siitä sitten kansallisten näkökulmien kautta (takaumien kera) 1900-luvulle ja uuteen retoriikkaan?

Kristillisen retoriikan jälkeen Puro siirtyy osioon ”Retoriikan nousu eri kieli-

alueilla”. Tässä hän on selvästi tehnyt vuosikausien työn. Tekstistä myös erottuu, kenet kirjoittajista Puro tuntee lähemmin, kenet muiden yleisesitysten avulla. Joissain kohdin en jälleen tiedä, mitä lähdekirjallisuutta siinä on voitu käyttää.

Esimerkkinä tällaisesta on italialainen Giambattista Vico, jota Puro käsittelee lyhyesti. Hän esittelee kuitenkin muista lähteistä poikkeavia tietoja todetessaan: ”Vicon Institutiones oratoriae ilmestyi 1711, ja sitä käytettiin laajamittaisesti klassisen retoriikan oppikirjana” (s. 65). Todellisuudessa Vico ei julkaissut tämän nimistä kirjaa, vaan kyse on Vicon retoriikan luennoista Napolin yliopistossa 1699–1741. Opiskelijoiden luentomusiinpanojen pohjalta julkaistiin myöhemmin *Institutiones Oratoriae* -niminen teos. Kiinnostus Vicon tuotantoon, myös julkaisemattomaan, heräsi toden teolla vasta 1900-luvulla. Vico esitellään lisäksi yhteydessä ”uudenlaisen tieteellisen maailmankuvan kehittämiseen” – nähdäkseni Puro viittaa valistuksen aikakauteen ja luonnontieteiden mukaisen tiedekäsityksen alkuvaiheisiin. Vico ei oikein sovi tähän ryhmään. Hän on enemmän humanisti kuin valistusfilosofi.

Kirjan loppu koostuu vielä neljästä aiempia lyhyemmistä osioista: ”Yhdysvaltalainen retoriikka”, ”Uusi retoriikka”, ”Yhteiskuntafilosofinen retoriikka” ja ”Retoriikan suuri tarina”. Näistä paras on yhteiskuntafilosofista retoriikkaa käsittelevä osuus. Puro tuntee kaikkien käsittelemiensä henkilöiden tuotantoa paremmin kuin antiikin filosofeja. Hän paneutuu Gadameriin, Habermasiin, Foucaultseen, yleensäkin moderneihin filosofeihin, jotka liitetään jo hyvin toisentyppiseen retoriikkaan kuin mitä antiikin retoriikka oli.

Retoriikasta on nyt tullut monitieteistä. Siitä on saatu hyvä foorumi monien oleellisten kysymysten tarkastelulle, jotka eivät joko ole saaneet kunnolla sijaa specialisoituneilla tieteenaloilla tai sitten niiden kielessä. Kysymys tieteen kielestä voi siis jo yksinään johtaa filosofin tai tutkijan retoriikan piiriin. Eikä tässä kaikki – jopa retoriikan ja viestinnän tutkimuksissa on ongelmia oman alan kielen suhteen.

Puro pohtii kirjan lopussa: ”Tieteistä varsinkin retoriikan tulee nähdä itsensä sisälle ja kysyä Foucaultin hengessä, kenen etua käsitteellinen monimutkaisuus ajaa” (s. 163–164). Kysymys on hyvä. Viestimien retoriikkahaasteiden suhteen Puro esittää aika suuria kysymyksiä, joihin hän on jo vastannut osittain sillä, että on kirjoittanut tämän kirjan. Hän suhtautuu retoriikan tiedon levittämiseen koulutusmyönteisessä hengessä, siis että retoriikan opetus ja siten ymmärrys yhteiskunnassa, ja koko ihmiskunnassakin, voisi johtaa viestinnän laadun paranemiseen ja sitä kautta yhteiskunnalliseen edistykseen.

Varsinkin kirjan loppuosassa Puro keskustelelee lähteidensä kanssa, siis alkuperäislähteiden, ja myös kirjoittavan itsensä kanssa. Hän pohtii enemmän, ja tyylikin on kaikin tavoin parempaa kuin kirjan alkupuolella. Kaikista yllä olevista kyseenalaistuksista huolimatta kirjassa on myös paljon kohtia, jotka ovat tyyllisesti ja ajatuksellisesti kirkkaita.

Puron oma retoriikka antaa ymmärtää, että hän tuntisi laajan aiheensa hyvin. Paikoin näin varmasti onkin, mutta sekä suoralta kädeltä löytyvät puutteet antiikin filosofien osalta että muutamat pistokokeet osoittavat, että teksti on luvattoman epäluotettavaa. Jos vertaa kirjoittajaa muihin retoriikan historiasta yleisesityksiä kirjoittaneisiin, Puro tuntee aihettaan liian suppeasti eikä ole alistanut sitä tarpeeksi kovaan kritiikkiin. Näin itsekritiikkikin on pettänyt.

Umpihankea hiihtäminen voi tuottaa huikaisevia väläyksiä, mutta myös väsyttää kovin. Väsynyt vaeltaja voi tehdä helppoa suunnistusvirheitä. Toivon, että Puro tarttuu jatkossa rajatumpiin aiheisiin ja teemoihin – silloin voimat ehkä riittävät ja näyt saavat tilaa.

Kirjallisuus

- Aristoteles (1997) [n. 347–335 eKr.]. Retoriikka. Suomentaneet Paavo Hohti ja Päivi Myllykoski, selitykset laatinut Juha Sihvola. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristotle [Aristoteles] (1991) [n. 347–335 eKr.]. On Rhetoric. ”A Theory of Civic Discourse.

- Newly translated, with Introduction, Notes, and Appendices by George Kennedy." New York: Oxford University Press.
- Cicero (1990) [48 eKr.]. Brutus. Teoksessa: Cicero Puhetaidosta – Brutus, johdanto ja selityksiä. Ciceron esittely: Teivas Oksala. Muut selitykset ja dialogin käännös: Pirkko Haapanen. Helsinki: Finn Lectura.
- Cicero (1996) [55 eKr.]. De Oratore. Books I–II (7. p.). "With an English translation by E. W. Sutton, completed, with an introduction, by H. Rackham." Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press.
- Cicero (1997) [55 eKr.]. De Oratore. Book III (8. p.). "With an English translation H. Rackham." Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press.
- Conley, Thomas M., (1994) Rhetoric in the European Tradition. New York: Longman.
- Kennedy, George A., (1994) A New History of Classical Rhetoric. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ramus, Petrus. Scholae in liberales artes. With an introduction by Walter J. Ong. 1970. Georg Olms Verlag, Hildesheim. Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Basel 1569.
- Thesleff, Holger & Juha Sihvola (1994) Antiikin filosofia ja aatemaailma. Helsinki: WSOY.
- Ueding, Gert (1995) Klassische Rhetorik. München: Beck
- Ueding, Gert (2000) Moderne Rhetorik. Von der Aufklärung bis zur Gegenwart. München: Beck.
- Vico, Giambattista (1996) The Art of Rhetoric (Institutiones Oratoriae, 1711–1741). "From the definitive Latin text and notes, Italian commentary and Introduction by Giuliano Crifo [julkaistu ensimmäisen kerran sekä latinaksi että italiankielisenä käännöksenä 1989], translated and edited by Giorgio A. Pinton and Arthur W. Shippee." Value Inquiry Book Series, 37. Amsterdam: Rodopi.

RIKU KESKINEN

Salli Hakala "Communication For People" – How could we evaluate government communication?

A new system for monitoring and evaluating government communications, under the acronym VISA, had been created on the basis of the results of the project Government Communication 2007. This article is the review into the results of the research project and some critical questions concerning government communication and evaluating of public action. As a theoretical framework has been used the theory of public sphere by Jürgen Habermas and its critic both the concept of communicative action by Hannah Arendt.

Unlike Habermas public sphere of government were considered to be the different public actions, like John Dewey used to underline action in his book Public and its problem. In the article the question about communication during market oriented public conditions is to be seen seriously: have they forgot the researches of media and communication effects and the critic towards to MCR-tradition? We have to ask how strategic effectiveness thinking and communicative action match to each other. It seems to be true that we in Finland have moved to evaluative society, and we have to ask: who the evaluating of public actions in serving for?

Hannele Huhtala Max Weber's bureaucracy and crisis communications: The actions of the Finnish authorities in the Asian tsunami disaster

The article discusses bureaucracy with specific reference to the model of bureaucracy developed by Max Weber (1947; 1978). It is important to understand this model, because many public-sector organizations consistently operate according to this model in normal times, even in crisis situations. In